

Martin KLEČACKÝ, *Poslušný vládce okresu. Okresní hejtman a proměny státní moci v Čechách v letech 1868–1938*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny, s. r. o. 2021, 400 s. ISBN 978-80-7422-797-4.

Doktor Martin Klečacký je historik a vědecký pracovník Masarykova ústavu a Archivu AV ČR. Zabývá se politickými a sociálními dějinami habsburské monarchie a meziválečného Československa, vývojem veřejné správy, postavením úřednictva a vztahem mezi státní správou a politickou reprezentací.

Z jeho bohaté publikační činnosti je třeba zmínit vědecké monografie. Jako spoluautor se podílel na monografii v roce 2015 *Zemědělská rada pro Království české 1873–1918*¹ a v roce 2016 na monografii *Ministerstvo orby ve Vídni a české země v letech 1867–1918*.² Samostatně publikoval monografii v roce 2017 *Český ministr ve Vídni. Ve službách císaře, národa a politické strany*.³ V letech 2015 až 2021 se doktor Klečacký podílel jako spoluautor na osmi kritických edicích. Také musíme zmínit dva biografické slovníky – první – *Slovník představitelů soudní správy v Čechách v letech 1849–1918*⁴ publikoval se svou kolegyní Marií Stupkovou. Na druhém obsáhlejší slovníku se podílel celý kolektiv autorů – *Slovník představitelů politické správy v Čechách v letech 1849–1918*.⁵ V rozmezí let 2018 až 2020 obohatil kapitoly několik odborných knih, ať už v českém, anglickém či německém jazyce. Rovněž se podílel na konečné úpravě kolektivních monografií. Tento historik také publikoval mnoho studií v odborných časopisech – opět se zde věnuje svému badatelskému zaměření, především zpracovává dějiny bezpečnostních složek a dějiny veřejné správy.

Kniha *Poslušný vládce okresu. Okresní hejtman a proměny státní moci v Čechách v letech 1868–1938* vznikla s podporou Grantové agentury ČR v rámci řešení projektu *Okresní hejtman jako představitel státní správy v regionu. Proměny výkonu státní moci v Čechách v letech 1868–1945*, č. GA17-01279S. Projekt sleduje činnost a působení šéfa okresního úřadu od znovuzavedení struktury okresních hejtmanství v roce 1868 do jejich zrušení v roce 1945, vliv modernizačních procesů (nacionalizace, industrializace, sociální hnutí) na chod státní správy a možnosti okresních hejtmanů ovlivnit veřejný život v daném okrese. Cílem projektu je zhodnotit význam okresního hejtmana jako základního článku státní správy v regionu v kontaktu s občanem, politickou stranou, samosprávou i dalšími administrativními složkami.

1 Pavel FABINI – Martin KLEČACKÝ – Tomáš ZOUZAL, *Zemědělská rada pro Království české 1873–1918*, Praha 2015.

2 TÍŽ, *Ministerstvo orby ve Vídni a české země v letech 1867–1918*, Praha 2016.

3 Martin KLEČACKÝ, *Český ministr ve Vídni. Ve službách císaře, národa a politické strany*, Praha 2017.

4 Marie STUPKOVÁ – Martin KLEČACKÝ, *Slovník představitelů soudní správy v Čechách v letech 1849–1918*, Praha 2015.

5 Martin KLEČACKÝ a kol., *Slovník představitelů politické správy v Čechách v letech 1849–1918*, Praha 2020.

Publikace se skládá ze dvou hlavních kapitol. V první části – *Okresní hejtman a jeho stát* – je zkoumáno postavení okresního hejtmána v rámci struktury státní správy – výběry úředníků a jejich kariéry. Ve druhé části – *Okresní hejtman a jeho okres* – je popsána činnost hejtmanů ve vztahu k občanům, jedná se zde o místní samosprávné sbory. Každá z hlavních kapitol je podrobně členěna na podkapitoly. V závěru knihy najdeme obsáhlé přílohy, ať už se jedná o seznam zkratk či seznam pramenů a literatury. Přínosný je jmenný rejstřík. Celou knihu provází obrazový doprovod, jak černobílá vyobrazení, tak přehledné tabulky a grafy.

V první hlavní kapitole autor představuje samotný vznik úřadu okresního hejtmána⁶ až po různé formy ukončení působení v úřadu. Vedoucí úředníci místodržitelství i okresních hejtmanství museli být absolventy některé z rakouských univerzit, v Čechách dominovala pražská práva – stačilo složit tři státní zkoušky. Praktikanti potom sloužili bez platu a praktikantská doba se stále prodlužovala. Teprve jmenování místodržitelským koncipistou přineslo úředníkovi definitivní místo a stálý plat. Autor velmi podrobně představuje výše ročních platů v jednotlivých letech – děleno na hodnotní třídy a platové stupně. Nicméně elitní státní úředníci často „živořili“. Stížnosti na bídou životní úroveň a vysoké pracovní nasazení se velmi rychle množily. První desetiletí po vzniku nového státu začala narůstat agenda – např. v oblasti zásobování – vedení okresních obilních úřadů. Zatímco v Rakousku elitní skupinu úředníků tvořili vysokoškolsky vzdělaní občané, v Československu to bylo obráceně – počet vysokoškoláků klesal. Průlom do služebního poměru státního úředníka přinesl až restriktivní zákon.⁷ Dopad zákona pocítili zejména úředníci nižších kategorií. Stejně ale ve službě panovaly špatné postupové poměry. Jedinou možností přilepšení byly cestovní diety.

Jednotlivé okresy v Čechách byly rozdílné, takže i jmenování okresního hejtmána bylo více či méně prestižní. Typicky zemědělské kraje byly považovány za jednoduché přidělení – začátečník nebo méně schopný úředník. Jako obtížné stanice byly brány okresy s rozvíjejícím se průmyslem, hornické regiony nebo oblasti na jazykové hranici. Určující byly i další faktory, kterým autor věnuje celou podkapitolu. Nechybí ani obsáhlá přehledná tabulka vybraných okresních hejtmanství s kariérními vzorci. Až do konce 19. století existovala příbuzenská protekce a budování úřednických klanů. Pro představitele aristokracie v řadách státního úřednictva byly typické i „úřednické skoky“ – aristokraté nebyli vázáni na jednu korunní zemi.

6 „Hejtmanství okresní nazývají se v rak. zemích nejnížší státní politické úřady. Spravovány jsou okresním hejtmanem a organizace jejich jako politických úřadů vůbec spočívá na zák. z 19. kv. 1868 č. 44 ř. z. Počátkem svým sáhají sice h. o. do samého sklonku let čtyřicátých, avšak v prvotní podobě neměvše životního trvání, zaměněna byla t. zv. smíšenými okresními úřady, jež vykonávaly funkce nejen politické (správní), nýbrž i soudní.“ Ottův slovník naučný, díl XI. Praha 1897, s. 38–41.

7 § 286/1924 Sb. Zákon ze dne 22. prosince 1924 o úsporných opatřeních ve veřejné správě.

Jedním z nejdůležitějších předpokladů úspěšného působení okresního hejtmana byla znalost jazyka, kterým hovořili obyvatelé příslušného okresu. Zde Martin Klečacký názorně ukazuje několik příkladů obsazování postu okresního hejtmana a konkrétní řešení problémů s jazykem či národností, také složité postavení německých úředníků. Za průvodní jev politické modernizace zde autor uvádí zasahování politických stran a jejich představitelů do státní správy. Své volební právo musel úředník využít ve prospěch svého zaměstnavatele.

Způsob, jakým okresní hejtman opustil svou funkci, často vypovídal o jeho oblíbě. Lákavým způsobem byl odchod do penze. Během kariéry také mnoho úředníků vystřídalo celou řadu okresů, někdy šlo i o přeložení na vlastní žádost. Výjimkou nebyl ani nečekaný skon úředníka ve službě. Nezaopatřeným dětem císař udělil tzv. penzi z milosti.

Funkce okresního hejtmana byla prestižní, zbohatnout ve službě státu se ale nedalo. Naopak úředník musel svému povolání mnohé obětovat.

Druhou hlavní kapitolu Martin Klečacký věnuje vztahu okresní hejtman a jeho okres. Hned v úvodní kapitole se věnuje veřejné správě v Rakousku. Rozebírá zde komplikovaný systém vládnutí a dělbu moci mezi císařem a volenými zástupci jeho poddaných. Autor dále uvádí: „*Obce existující jako správní jednotky již od roku 1850 pak v roce 1864 doplnily tzv. samosprávné okresy. Zemský zákon, který byl v Čechách přijat jako provedení obecního zákona č. 18/1862 ř. z., stanovil jejich obvod jako totožný s tehdy platnou strukturou politických okresů*“.⁸ V obci měl volební právo každý, kdo odváděl alespoň minimální daň. V roce 1864 přijal český zemský sněm zákon o okresních zastupitelstvech⁹. Zákon také pracoval se čtyřmi pevně danými kuriemi¹⁰ – velkostatku, největších poplatníků, měst a trhových obcí a venkovských obcí. Od 31. srpna 1868 začali okresní hejtmané úřadovat v nových sídlech. Museli projevovat alespoň částečně své politické smýšlení. Této kapitole a možným koncům kariéry věnuje autor celkem obsáhlou kapitolu. Přelom 80. a 90. let je typický pro rozmach mladočeské strany – ta se prosadila především v okresech, kde většinu měli zástupci venkovských obcí. Velmi zatěžující agendou bylo vedení vojenské evidence.

V samostatné podkapitole *Okresní hejtman a starosta – Vliv osobnosti na vývoj města a okresu I.*¹¹ Martin Klečacký uvádí jednotlivé případy měst – Kadaň, Žatec, Trutnov, Poděbrady. Samozřejmě zde rozebral případy, kdy se okresní hejtman dostal do konfliktu se samosprávou, ale byly i případy, kdy spolupráce probíhala hladce. Dobré vztahy se státními úřady ale často byly podmíněny ochotou obce investovat. Ještě jednou autor

8 Martin KLEČACKÝ, *Poslušný vládce okresu. Okresní hejtman a proměny státní moci v Čechách v letech 1868–1938*, Praha 2021, s. 128.

9 Zákon č. 7 zemského zákoníku ze dne 16. dubna 1864 pro království České, jímžto se vydává zřízení obecní a řád volení v obcích.

10 Kurie = skupina (volební).

11 M. KLEČACKÝ, *Poslušný vládce okresu*, s. 156–179.

věnuje několik stránek tématu *Okresní hejtman a starosta – Vliv osobnosti na vývoj města a okresu II.*¹² – tentokrát případ Hradec Králové.

Již před první světovou válkou se veřejná správa rakouské části nacházela v krizi. Vyhlášení války znamenalo administrativní zátěž, ale noví úředníci byli přibíráni pozvolna. Především starostové upřednostňovali potřeby vlastní obce před zájmy „vzdáleného“ státu. Hejtmanova angažovanost ve prospěch okresu byla různá – od prosté pasivity přes přijímání darů pro sebe a rodinu až po sabotáž předpisů o zásobování.

Vznik nového státu poznamenal i existující státní správu a samosprávu. Cenou za klid a mír bylo svázání okresního hejtmana s místními poměry. Nenáviděný hejtman byl jen asi v desetině okresů – zde byla nutná změna. Okresní hejtmané vstupovali do nových poměrů československého státu jednoznačně v pozici slabšího. Tomuto tématu Martin Klečacký věnuje obsáhlou kapitolu. Během roku 1919 a 1920 došlo k úplné likvidaci okresní samosprávy. V německých okresech se hejtmané snažili zachovat *status quo*¹³ pro své dlouholeté partnery, kdy okresní starosta byl jmenován předsedou okresní správní komise. V českých okresech se novým předsedou okresní správní komise stal starý okresní starosta málokdy, asi v pětině případů. Závěrečné podkapitoly věnuje autor přestavbě, která měla přizpůsobit veřejnou správu podmínkám centralizovaného Československa. Volby upravoval nový organizační zákon.¹⁴ Kromě kontroly volbami zde autor představuje obsáhlou část o pravidelném financování samospráv a příslušných limitech. Také podrobně popisuje úkoly, které byly kladeny na jednotlivé obce. Zde některá důležitá data splývají s množstvím textu. Kladně lze hodnotit, že je občas problém ukázán na konkrétní obci.

Závěr knihy je věnován celkovému shrnutí. Okresní hejtman představoval klíčového úředníka pro strukturu rakouské veřejné správy. Potřeboval dobrou spolupráci s obecními starosty. První světová válka přinesla krizi, která vedla k postupnému rozkladu centrálně řízené politické správy. Mezi okresního hejtmana a občana se od vzniku republiky dostaly četnické stanice – hejtman je pověřoval úkoly. Četníci často plnili agendu, která jim nepříslušela. Přijetí mnichovské dohody znamenalo konec Československa jako centralizovaného státu. Okresní hejtmané ztrátou okresu ztratili i vedoucí postavení. Do politické správy byl vložen nový úřad tzv. oberlandráta – mohl okamžitě zbavit funkce kteréhokoliv z okresních hejtmanů. S přesunem pravomocí bylo mnoho okresů zrušeno.

Poměrně rozsáhlé dílo Martina Klečackého představuje určitě přínos nejen pro českou historiografickou vědu. Publikace je zajímavá zejména pro studenty, kteří si jejím prostřednictvím mohou udělat představu o tom, jak těžké postavení měl okresní hejtman. Ale i běžný čtenář se dozví zajímavé informace. Kniha je poměrně čtivá, někdy se důležitá

12 Tamtéž, s. 195–199.

13 Status quo (lat.) = stav v daném a trvajícím okamžiku, současný stav.

14 § 125/1927 Sb. z. a. n. Zákon o organisaci politické správy.

informace ztratí v záplavě dalšího textu. Oživením jsou ukázky problému na konkrétních městech či obcích.

Pro napsání knihy Martin Klečacký prostudoval obsáhlou výběrovou bibliografii – jednak dobový tisk a edice, jednak literaturu (s. 375–390). Velice kladné hodnocení si zaslouží informace, které autor získal z výzkumu českých a rakouských archivů (s. 371–373). Práce s prameny je precizní. Na kvalitě knihy se projevil autorův dlouhodobý zájem o politické a sociální dějiny habsburské monarchie a meziválečného Československa, vývoj veřejné správy a postavení úřednictva.

Bc. Dominik Kroutil

Ústav historických věd, Fakulta filozofická,

Univerzita Pardubice

SG-11@seznam.cz